Список використаних джерел:

1. Брызгалин Г. А., Захаров С. С. Что такое национальные парки и для чего они учреждаются? — Харьков, 1919. — 95 с.
2. Васильковский А. П. Перечень участков и отдельных объектов природы, заслуживающих охраны // Краеведение. 1929. Т. 6. № 6. С. 362–378.
3. Дрозд П. Природоохоронна діяльність академіка АН СРСР Є.М. Лавренка (1900–1987 рр.) в Україні // Переяславський літопис, 2015. Вип. 8. С.148-154.
4. Котов М. Новые заповедники на Украине // Природа, 1937. №8. С.108.
5. Лавренко Є. Охорона природи на Україні // Вісник природознавства, 1927. №3-4. С.177.
6. Матеріали про створення заповідників на території України та охорони їх /постанови, протоколи, пояснювальні записки, кошториси, реєстри пам'яток, акти, листування/ 1926-1928 рр. // ЦДАВО. Ф.166. Оп. 6. Спр. 9446. Арк. 78.
7. Обов'язкова постанова Сумського окрвиконкому про оголошення Михайлівської цілини природним заповідником. 1928р. // ДАСО. Р-32. Оп.1. Спр.263. Арк.8.5.
8. Про охорону Штепівського степу як природного заповідника. 1 грудня 1927 р. // ДАСО. Р-32. Оп.1. Спр.392. Арк.141, 141+зв.
9. Рішення Сумської обласної Ради депутатів трудящих від 28.07.70 р. №456-р // ДАСО. Ф.Р-2196. - Оп.9а. Спр.455.
10. Шалит М. Заповідники та пам'ятки природи України. Харків, 1932. 78 с.

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ «МИХАЙЛІВСЬКОЇ ЦІЛИНИ»

Зубцова І. В.

i_zubtsova@ukr.net

Сумський національний аграрний університет

Цілинний степ Михайлівського кінного заводу графа Капніста, що знаходився в Лебединському повіті Харківської губернії, згадується в друкованих наукових працях ще на початку 20 століття. Збереглася інформація про даний степ і в архівних матеріалах , звітах відомих на той час ботаніків, що побували на його території. Фахівці звернули особливу увагу на унікальність даної ділянки степу, надзвичайно багатої у флористичному та ценотичному відношенні, єдиної великої ділянки цілинного лучного степу в лісостеповій зоні України, яка чудом врятувалась від нищівної сили плуга. В архівних матеріалах

Харківського університету та «Звіті Товариства природодослідників при Харківському Імперському університеті», написаному в грудні 1916 року, повідомляється, що протягом 1906-1916 рр. відомий ботанік, професор цього університету В. І. Талієв обстежував стан природних кормових угідь – пасовищ і сіножатей, а також цілинних степів кінних заводів південних губерній Росії, в тому числі й Харківської. Описуючи результати багаторічних обстежень цілинних степів, В. І. Талієв вперше висловив думку про доцільність заповідання частини земель кінного заводу графа Капніста, розташованих у південно-західному напрямку від села Катеринівка [6].

На початку 20-х років 20 століття проводив обстеження цілинних степів у Харківській та Полтавській губерніях видатний ботанік Є. М. Лавренко. Аналізуючи та обґрунтовуючи результати досліджень, він також акцентує увагу на необхідності заповідання цих земель, дає стосовно цього конкретні пропозиції, рекомендації, звертається до Сумського окружного комітету, Лебединського та Сумського краєзнавчих музеїв, а також продовжує разом з іншими ботаніками вивчення флори та рослинності цілинного Михайлівського степу. Разом з І. Г. Зозом Є. М. Лавренко вперше тут на невеликих площах провели детальні геоботанічні описи та геоботанічне картування. Ними ж складений і перший флористичний список Михайлівського степу, який нараховував 262 види квіткових рослин [8].

У дореволюційний час степ Михайлівського кінного заводу мав площу близько 1000 га. До 1928 року залишилась нерозораною ділянка цього степу площею 202,48 га. Спеціальною постановою Сумського Окружного комітету від 16 липня 1928 року «Михайлівська цілина» була оголошена заповідником місцевого значення. До речі, така площа для заповідання пропонувалась і В. І. Талієвим, і Є. М. Лавренком, про що свідчать дані, що збереглися в архівах Харківського державного університету та в матеріалах Сумського обласного державного архіву. Проте вченими було запропоноване виділення навколо заповідника охоронної зони. На жаль, про це згадали лише у 80-ті роки, коли охоронні зони навколо заповідників України були узаконені та підтверджені

чинним законодавством. У 1947 році «Михайлівська цілина» стала заповідником республіканського значення [7].

У 1951 році заповідник був переданий у підпорядкування АН УРСР (Постанова Президії АН УРСР №49 від 30.11.1951 р.). Слід відзначити, що з підпорядкуванням степових заповідників Академії наук УРСР розгорнулися широкі ботанічні дослідження. Перші флористичні повідомлення про Михайлівську цілину є в працях Г.І. Ширяєва і К.М. Залеського, а щодо рослинності – у Є. М. Лавренка, І. Г. Зоза та С. С. Харкевича [8; 13].

У 1956 р. була вперше складена карта рослинності території заповідника [1]. На той час у степу переважали угруповання дернинних злаків, де едифікаторами виступали ковила волосиста (*Stipa capillata*) та костриця валіська (*Festuca valesiaca*). Загалом вони займали більше половини заповідної ділянки, а угруповання кореневищних злаків – близько чверті території. Решта території перебувала під луками, болотами (7%), перелогами різного віку, ріллею та іншими угіддями. Вперше прогресуюче поширення угруповань кореневищних злаків у відділенні відмітив Г. І. Білик [2].

З 1961 року «Михайлівська цілини» входить до складу Українського державного степового заповідника (нині – Українського природного степового заповідника) на правах філіалу.

З цього часу поступово припинялася широка господарська діяльність у заповіднику, випас худоби проводився лише на 30 га цілини, сіножать обмежувалася дном та схилами балок, розорані ділянки поступово відновлювались. Для прискорення цього процесу їх частина була засіяна багаторічними травами. На площі близько 100 га був встановлений абсолютно заповідний режим.

Починаючи з 1969 р., систематично здійснювався картографічний моніторинг змін рослинного покриву «Михайлівської цілини» [9; 10; 11; 12].

Після детального геоботанічного обстеження ділянки у 1971 р. В. С. Ткаченком було встановлено основі напрямки зміни рослинності степу. Вони проявились у збільшенні площ кореневищних злаків (насамперед

райграсу високого *Arrhenatherum elatius,* пирію повзучого *Elytrigia repens,* куничника наземного *Calamagrostis epigeios,* стоколосу безостого *Bromopsis inermis,* тонконогу вузьколистого *Poa angustifolia*), площа яких становила близько 61% і зменшенні – дернинних (16%) [9].

Наступні геоботанічні реінвентаризації (у 1981 та 1991 рр.) підтвердили дані стосовно посилення процесів мезофітізації рослинності степу. Навіть після впровадження системи сінокосіння олуговіння степу продовжилось. Крім того, значного поширення почали набувати чагарникові ценози з домінуванням зіноваті руської (*Chamaecytisus ruthenicus*), які поступово витісняли кореневищно-злакові ценози. На ділянці абсолютно заповідного степу поширення набули ценози з домінуванням кропиви дводомної (*Urtica dioica*), осоту польового (*Cirsium arvensis*) та молочаю напівмохнатого (*Euphorbia semivillosa*), які, за уявленнями В. С. Ткаченка, характеризують різнотравну стадію автогенезу степів [9]. До травостою почали проникати деякі лучно-болотні та лісові види (*Brachypodium sylvaticum, Carex michelii, Aegopodium podograria*).

У 2001 р. було з’ясовано, що великого поширення у степу набули суходільні луки з переважанням райграсу високого (*Arrhenatherum elatius*). На періодично викошуваному степу, як і раніше, добре представлені були угруповання пирію повзучого (*Elytrigia repens*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), куничнику наземного (*Calamagrostis epigeios*) та ценози чагарникового лучного степу цих же формацій за участі зіноваті руської (*Chamaecytisus ruthenicus*). На абсолютно заповідному степу тривала експансія угруповань з домінуванням кропиви дводомної (*Urtica dioica*). Якщо в 1971 р. за фоновою фітоценокомпонентою степ можна було назвати «стоколосовим», у 1981 р. – «пирійним», у 1991 р. – «зіноватевим», то у 2001 р. він був «райграсовим» на періодично викошуваних ділянках і «кропивним» на абсолютно заповідній ділянці.

На сьогодні лучні степи із співдомінуванням зіноваті руської (*Chamaecytisus ruthenicus*) займають 43 га. Найбільші площі займають

угруповання з домінуванням райграсу високого (*Arrhenatherum elatius*) та співдомінуванням тонконогу вузьколистого (*P. angustifolia*), пирію повзучого (*E. repens*), грястиці збірної (*Dactylis glomerata*). Угруповання з домінуванням пирію повзучого (*Elytrigia repens*) також займають велику площу. Їх постійно зростаюче поширення було загальмоване введенням жорсткішого сіножатевого режиму охорони [11]. Заболочені ділянки балкового дна займають 4,6 га. Близько 2,7 га займають чагарникові болота з домінуванням верби попелястої (*Salix cinerea*). Справжні лісові угруповання у заповіднику відсутні.

До Зеленої книги України занесені 3 виявлені у відділенні рослинні формації [5]. У межах заповідника виявлено 531 вид рослин, які належать до 287 родів з 66 родин. Ценотично види відділення належать до лучно-степових (110), лучних (100), степових (65), лісо-лучних (62), лісових (34), водно-болотних (72), рудеральних (64) та петрофітних (24) ценозів. У бріофлорі відділення виявлено 34 види мохоподібних[3, 12]. Із водоростей найдетальніше досліджені евгленофітові та рафідофітові. Зокрема перших тут виявлено 14 видів, представлених 16 різновидами [4]. Ліхенофлора відділення включає 43 види, що належать до 22 родів 12 родин. [12]. Видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України – 14, до Червоного списку МСОП – 2, до Європейського червоного списку – 1, до Додатку Бернської конвенції – 3.

Згідно з Указом Президента України № 1035 від 11.12.2009 р., відділення «Михайлівська цілина» реорганізоване в окремий природний заповідник площею 882,9 га [14].

Список використаних джерел

1. Білик Г. І. Рослинність заповідника Михайлівська цілина та її зміни під впливом господарської діяльності людини // Укр. ботан. журн. – 1957. – 14, № 4. – С. 26-39.

2. Білик Г. І., Ткаченко В.С. Сучасний стан рослинного покриву заповідника Михайлівська цілина на Сумщині // Укр. ботан. журн. – 1972. – 29, № 6. – С. 696-702.

3. Бойко М. Ф. Мохоподібні заповідників Стрільцівський степ і Михайлівська цілина // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, № 4. – С. 27-31.

4. Ветрова З. І. Евгленофітові водорості Українського степо-вого заповідника // Укр. ботан. журн. – 1991. – 48, № 4. – С. 40-43.

5. Зелена книга України / під загальною редакцією члена-кореспондента НАН *України* Я. П. Дідуха – К.: Альтерпрес, *2009*. – 448 с.

6. Кунець В. В. З історії кіннозаводства в Україні: Михайлівський кінний завод у 20-х роках ХХ ст. : досліджено діяльність Михайлівського кінного заводу в період НЕПу [нині Лебединського району Сумської області]

7. Лавренко Е. М. Степи // Растительность Европейской части СССР. – Л.: Изд-во Наука, 1980. – С. 203-272.

8. Лавренко Є.М, Зоз І. Рослинність цілини Михайлівського кінного заводу (кол. Капніста), Сумської округи // Охорона пам'яток природи на Україні. – Харків, 1928. – Вип. 2. – С. 3-16.

9. Ткаченко В. С. Фітоценотичний моніторинг резерватних сукцесій в Українському степовому природному заповіднику. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – 184 с.

10. Ткаченко В. С., Генов А.П., Лисенко Г.М. Структура рослинності заповідного степу "Михайлівська цілина" за даними крупномасштабного картування в 1991 р. // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 4. – С. 5-15.

11. Ткаченко В. С., Генов А. П., Лисенко Г. М. Структурні зміни в рослинному покриві заповідного лучного степу "Михайлівська цілина" (Україна) за данними великомасштабного картування у 2001 р. // Вісті біосф. запов. "Асканія-Нова". – 2003. – Т. 5. – С. 7-17.

12 Ткаченко В. С., Дідух Я. П., Генов А. П. та ін. Український природний степовий заповідник. Рослинний світ. – К.: Фітосоціоцентр, 1998. – 280 с.

13. Харкевич С. С. Степовий заповідник Михайлівська цілина // Укр. ботан. журн. – 1956. – 13, № 2. – С. 58-67.

14. Ющенко В. А Про створення природного заповідника «Михайлівська цілина» : Указ Президента України від 11 грудня 2009 року № 1035/2009 / Україна. Президент (2005 – В.А. Ющенко) // Урядовий кур'єр. Орієнтир. – 2009. – № 238 (№ 54). – С. 12.